Дмитро Вітер

ЦІЛІСНІСТЬ БУТТЯ КУЛЬТУРИ ТА КРИЗА РАЦІОНАЛЬНОГО

Анотація. *У статті розглядаються проблеми постмодерністської інтерпретації та деконструкції буття культури, побудови некласичної онтології культури; аналізується вплив постмодернізму на розвиток онтології культури, що визначає вирішення питань цілісності культури як феномена об'єктивної дійсності поряд з урахуванням тенденцій до побудови теоретичних концепцій на основі ірраціональності.*

Ключові слова: *буття, ірраціональне, культура, культурологія, онтологія, постмодернізм, раціональне, філософія.*

Аннотация. *В статье рассматриваются проблемы постмодернистской интерпретации и деконструкции бытия культуры, построения неклассической онтологии культуры; анализируется влияние постмодернизма на развитие онтологии культуры, которое определяет решение проблем целостности культуры как феномена объективной действительности вместе с учитыванием тенденций к построению теоретических концепций на основе иррациональности.*

Ключевые слова: *бытие, иррациональное, культура, культурология, онтология, постмодернизм, рациональное, философия.*

Summary. *The problems of postmodern interpretation and deconstruction existence of culture, a nonclassical ontology culture are discusses; the impact of postmodernism on the development of ontology culture that defines the issues the integrity of culture as a phenomenon of objective reality, along with the light of trends to building theoretical concepts based on the irrationality is analyzed.*

Key words: *culture, culturology, existence, irrationality, ontology, philosophy, postmodernism, rationality.*

Актуальність дослідження. Розвиток культурології як міждисциплінарної наукової галузі, що претендує на самостійність, викликає значні проблеми з боку теорії та методології, які значною мірою привнесені з інших наук, арсенал яких культурологія намагається старанно використовувати в дослідженнях культури як феномена суспільного буття. Досить гостро відчувається теоретико-методологічна залежність культурології, що фактично позбавляє її самостійності, оскільки сучасна культурологія спрямовує свої зусилля на пошук онтологічних, метафізичних, релігійних тощо основ культури. Особливо гостро ця проблема стосується питання буття культури, її онтології, в сфері якої панує філософія культури (або ж культурфілософія), що переважно спирається на постмодерністську методологію західноєвропейської філософської рефлексії, якій на теоретичному рівні притаманне прагнення позбутися раціональності. Це обумовлює потребу в теоретичному осмисленні впливу постмодернізму на формування сучасної онтології культури.

Аналіз наукового доробку. Дослідженню онтологічних, метафізичних, релігійних основ культури, метапсихологічних і лінгвістичних джерел культури, теоретичних і методологічних проблем культурології, вивченню духовних традицій і фундаментальних проблем сучасної культури присвячені праці таких вітчизняних та зарубіжних дослідників, як С. Аверинцев, Ю. Богуцький, Н. Злобін, Г. Гадамер, У. Ганнерс, Р. Панвітц, Р. Робертсон, М. Туровський, А. Шюльтц та інші. Проте фактична більшість праць, присвячених питанням онтології культури, залишають поза увагою проблему постмодерністської інтерпретації цілісності буття культури узятою в контексті кризи раціонального.

Відповідно ***метою*** даної статті є аналіз впливу постмодернізму на розвиток онтології культури, що визначає вирішення питань цілісності культури як феномена об'єктивної дійсності поряд з урахуванням тенденцій до побудови теоретичних концепцій на основі ірраціональності.

Новизна. Проаналізовано впливу постмодернізму на розвиток онтології культури в аспекті вирішення питань цілісності культури як феномена об'єктивної дійсності з урахуванням тенденцій до побудови культур філософських та культурологічних теоретичних концепцій на основі ірраціональності.

Виклад основного матеріалу. Теоретики

постмодернізму (Ж. Дерріда, Ж. Ліотар, Ж. Дельоз, М. Серр, Р. Рорті, Ф. Гваттарі, Ж. Лакан та інші) піддавали критиці позитивне наукове знання, традиційний раціоналізм, загалом традиційні раціональні культурні цінності Заходу. Одним з ключових понять в постмодернізмі стає "постмодерністська чуттєвість", яка являє собою бачення світу як хаосу, що позбавлений причинно-наслідкових зв'язків та ієрархічної підпорядкованості, хаосу, в якій занурюється буття, у тому числі й буття культури.

Буття культури в структурі суспільного буття розглядається постмодернізмом крізь призму суспільного (й не тільки) хаосу, крізь призму кризи раціональності, яку постмодернізм залюбки постулює та неустанно стверджує. Але насправді криза індивідуального, суб'єктивного мислення, індивідуальної, суб'єктивної свідомості, здатності осмислювати та усвідомлювати явища об'єктивної дійсності, пізнавати загалом ще не є загальною кризою раціонального, у тому числі й у питаннях онтології культури. Відтак увагу привертає загальне постмодерністське прагнення зруйнувати раціональне і як принцип пізнання, і як онтологічну цінність, що призводить до певних теоретичних узагальнень, але на практиці все зводиться до констатування факту, що має місце майже виключно в рамках теоретичного концепту, не більше.

На вряд чи слід забувати, що головними характерними рисами для постмодернізму є гіперкультуралізм (переоцінка історичного та культурно-традиційного досвіду та багатства людства), відмова від ієрархії цінностей (всі релігії, історії, культури, цивілізації тощо мають однакову цінність), критичне відношення до будь-якої влади, крайні форми толерантності та скептицизму.

Більш того, постмодернізм фактично відкидає будь-які філософські, богословські, історичні, соціальні, релігійні тощо теорії та концепції, що містять ідеї соціального прогресу. Заперечуючи основні поняття класичної філософії (абсолют, істина, протиріччя, прогрес, розум тощо), представники вважають, що можливим є врегулювання конфліктів шляхом переговорів, пошуку консенсусу на основі толерантності та взаємної поваги. Ці, досить загальні характеристики, вже самі по собі дають можливість зрозуміти, що постмодернізм має яскраво виражений ірраціоналістичний характер (якій інколи доходить до не діалектичного, а нігілістичного заперечення). Саме тому питання буття культури, його цілісності, які в постмодернізмі вирішуються з позицій боротьби з раціональністю, створює досить суттєву проблему.

Так, аналізуючи кризу раціональності, І. Панкратов виділяє три типи науковості: класичну, некласичну, постнекласичну, відповідно яким виділяються три типи раціональності: класичний тип, що характеризується як прагнення до об'єктивності, універсальності знання; некласичний тип раціональності, що характеризується суб'єктивністю процесу пізнання, інтерсуб'єктністю та постнекласичний тип наукової раціональності, що характеризується суб'єктивними проявами буття вченого, якій включений в складні, багаторівневі, пізнавальні системи (тут, на думку Д. Петрова, виникає сполучення раціонального та поза раціонального способів осягнення істини) [5]. Із зазначеними типами науковості, що ототожнюються з раціональністю, співвідноситься традиціоналістична, модерністська та постмодерністська культура. Остання розглядається як новий тип наукової раціональності. Але при цьому прагнення постмодернізму позбутися раціональності взагалі, робить її далекою від науковості, наближаючи до інколи безформного та безсистемного еклектизму, наукового синкретизму, адже дійсно, "прообразом нової раціональності стає суміш духовності та релігійності, відносності (релятивізм), синергія тощо" [4]. Внаслідок цього здійснюється історична редукція цілісного буття культури, що виноситься за межі як раціонального, так і реального: "оскільки те, що відображується (буття), формується в тому, що відображує (культура), то історичні іпостасі буття збирають його загальний (поза історичний) вигляд" [1]. У цій виключності вченого зі складних та багаторівневих пізнавальних систем виникає поза історичний вигляд культури, не загальний – узагальнений та полі-варіантний як сам постмодернізм, якій поступово охоплює суспільну думку. Саме

це дає можливість І. Панкратову стверджувати, що у сучасній соціокультурній рефлексії здійснюються спроби виділити два різновиди філософсько-естетичної реакції на її поліцентричне положення в системі сучасного суспільства: позитивна реакція на розпад уніфікованого мислення як необхідної умови для виникнення свідомості, що вільно шукає, й негативна реакція, що бере свої ідеї в світоглядних ідеях Г. Лукача, проголошуючи какофонічний характер сучасного поліцентризму, що не дає можливості систематизації та пошуку загального ціннісного центру в сучасному хаосі мистецтва [4]. Подібна какофонія сучасного поліцентризму в її хаотичній безсистемності створює умови для плюралізму, для множини онтологій множини розрізнених культур.

Але ще Гегель зазначав, що знання про абсолютне буття мистецтва може бути лише кінцевим та розумовим, а пізнання абсолютного здійснюється шляхом приписування йому предикатів [2, *134*]. Тобто, перефразуючи Гегеля, можна сказати, що властивість предикативності є актуалізацією сказування предметності явища, його предметної або речної сутності, як абсолютного. Відтак абсолютизація ідеального в онтології культури призводить до персоніфікації поетичної мови (наприклад, у романтиків), наближаючись до суб'єктивізму, навіть у натурфілософії. Предикація, за суттю, є суб'єктивним процесом, що створює проблему можливості розуміння аналітичного мислення без рефлексії, яку передбачає предикація.

Гегель вважав, що культура є іманентним моментом абсолютного і володіє своєю нескінченною цінністю, ототожнюючи культуру з її духовним аспектом. Саме завдяки культурі індивід залучається до духовної сутності світу, яка формує його субстанційну основу. При цьому, за Гегелем, реальною метою розуму в рамках загального є перехід від "природної простоти", одиничності, відокремленості приватного життя до загальності мислення і воління, сприяти чому покликана культура. Отже буття культури об'єктивується завдяки людинотворчій сутності культури, яка є засобом самореалізації та самотворення особистості. Гносеологічний потенціал культури, що обумовлює розгляд людини в рамках раціонально-загального, в системі цілого, впливає на винесення на перший план раціонального в онтології культури.

В постмодернізмі навпаки – безмежний плюралізм будь-яких розрізнених самобутніх одиниць (у тому числі й культури) є досить тривіальним релятивізмом мислення: констатування безкінечної кількості істин безкінечно далеко відстоїть від самої істини. Подібна деконструкція суспільних цінностей призводить не до змін типу суспільних відносин, як вважають постмодерністи, а до заперечення об'єктивної дійсності, що переходить у деструкцію індивідуального та загального; деструкцію суспільної свідомості та її форм; деструкцію буття і пізнання взагалі. Відтак, мова вже не йде про опредмечування культури, що являє собою процес створення новітніх матеріальних і духовних цінностей, які забезпечують буття культури. Тобто, фактично, заперечення опредмечування, що можна розглядати як творчість людини, призводить до заперечення цієї творчості, яка перетворюється на еклектику. Як слушно підкреслює О. Ніколаєва, постмодернізм прагне бути всім – і культурою, і релігією, і політикою, тобто охопити всі форми людської свідомості [3, *20*]. І це досить тривіальний антропоцентрично-раціоналізований тип хворої свідомості, в якій сублімоване "Я" безпорадно намагається поставити себе не місце бога, на місце світу, на місце творчості, на місце суспільства, закликаючи до своєї внутрішньої пустоти.

Констатуючи необхідність концентрування уваги до внутрішнього розвитку культури, детермінованої множинністю впливів соціальних суб'єктів, постмодернізм намагається реалізуватися в безкінечній деталізації опису явищ, в нескінченному зануренні в конкретне, й відповідному за методом абстрагуванні. Відповідно множинність суб'єктивних інтерпретацій безкінечної кількості абстракцій відображає в постмодернізмі полісуб'єктність світу культури. Подібна полісуб'єктність в онтологічному плані фактично дає можливість вести розмову про безсуб'єктність, притаманну постмодернізму.

Позбавлена суб'єкта онтологія культури створює умови для подолання раціональності, замість якої постмодернізм пропонує ірраціональну множину буття культури. Культура у даному випадку, буття якої вже не є цілісним, досить легко розчленовується на множину самостійних культур, субкультур, контркультур тощо. Існування кожного окремого феномену в полікультурному світі дійсно стає нераціональним, що обумовлює необхідність відстоювати унікальність будь-чого, будь-якого елементу (елементів найчастіше розрізнених, таких, що не можуть бути зведені до єдиного феномену культури як такої даності людського буття), еклектичне поєднання яких являє собою постмодернізм.

Прагнення постмодернізму подолати раціональність дещо зближує його з неомарксизмом, якій, особливо в рамках двох своїх основних напрямів, що розвивалися на основі ідей "критичної теорії" (оцінка марксизмом власних фундаментальних, ґрунтовних передумов) та на основі ідеї про "абсолютне зло", в якій розкривається ідея поразки культури ("діалектика просвіти"), був спрямований на руйнування раціональності, у тому числі буржуазної раціональності (наприклад, позитивізму), що інколи надавало неомарксизму та його основним ідеям ірраціональний характер. Але подібна близькість є досить умовною та зверхньою, адже неомарксизм на відміну від постмодернізму все ж таки долає ірраціоналізм, оскільки фактично розвивається в руслі соціальної філософії та філософії політики, отримуючи практичний вихід саме в політичній сфері (особливо австромарксизм). Постмодернізм же залишається на цій зручній позиції, віддаючи данину своєму ідейному попереднику – екзистенціалізму. Для останнього характерними є песимізм, суб'єктивне розуміння свободи та її інтерпретація, заперечення раціонального пізнання, замість якого уводиться пріоритет інтуїтивного, безпосереднього осягнення дійсності.

Увага до того, що міститься за межами реального досвіду наближає постмодернізм до неомарксизму, особливо в тій версії, що розвивалася в рамках франкфуртської школи соціальної філософії. Це досить чітко характеризує соціальний зміст постмодернізму в його неприйнятті навіть капіталістичної системи суспільних відносин з притаманною їй культурою. Онтологія цієї культури сприймається з точки зору внутрішнього відчуття істини, але при цьому сама істина все ж таки не стверджується (і не може стверджуватися в постмодернізмі). Подібна позиція характерна для Г. Маркузе, якій наслідує Т. Адорно та М. Хоркхаймера, при чому важливим виявляється саме те відчуття, що не потребує розумових доказів, а базується на ірраціональній впевненості.

Критика франкфуртською школою цивілізації, гуманістичної культури загалом, розуму (особливо діалектичного розуму) розвивається Г. Маркузе, якій наближається до необхідності встановлення межі, що відділяє об'єктивний розум від матеріалістичної позиції (яка, втім, розглядається майже виключно з точки зору забезпечення індивіду щастя, тобто фактично від матеріалістичної культури). Але намагаючись подолати поняття об'єктивного розуму як наслідок гегельянства, Г. Маркузе, стверджує, що воно фактично узаконює онтологічний, опредметнений процес розвитку цивілізації, в якій саме ціле наділяє його носія ірраціональністю.

Хоча слід зазначити що, якщо тупиковість ірраціоналізму поступово долається (хоча б здійснюються спроби її переосмислення та подолання, наприклад, Г. Лукачем, якого ті ж Т. Адорно та М. Хоркхаймер не сприйняли), то подібної тенденції в постмодернізмі не спостерігається, оскільки ірраціональність створює широкий шлях для будь-яких умовиводів, що претендують на істинність, не будучи такими. "Діалектика Просвітництва" Т. Адорно та М. Хоркхаймера створює умови саме для постмодерністських операцій з будь-яким феноменом об'єктивного буття, який не просто підпадає деконструкції, деструкції тощо, але безпосередньо розчленовується, розділяється, розшаровується, метою чого є створення тієї маси хаотичного, який задовольняє постмодерністське прагнення нераціонального, поза раціонального позбавлення істини всього, що має цінність.

Замість критики буржуазної культури як

об'єктивної даності в неомарксизмі, постмодернізм пропонує апологетику суб'єктивного в полікультурному світі – світі, з якого сам суб'єкт виводиться. Заперечення культури, цілісності її буття в постмодернізмі ґрунтується на не-існуванні культури як такої цінності для суб'єкта та не-існуванні самого суб'єкта як такого для культури, адже суб'єкт з його пізнанням передбачає у будь-якому випадку раціоналізацію (навіть релігійних феноменів).

Позбувшись раціонального, постмодернізм пропонує прозріння, інсайти, еклектику. На цій основі логічна культурна інтеграція стає майже неможливою. Ірраціональність позбавлена логіки, й отже інтеграція культурних елементів на основі логічної узгодженості та несуперечливості, що передбачає відсутність у сприйнятті цих елементів їх носіями так званого "когнітивного дисонансу" унеможливлюється, адже саме категорія когнітивності набуває значимості в осмисленні буття культури в рамках постмодернізму.

Логічна культурна інтеграція, що проявляється у формі розвинених наукових і філософських систем, внутрішньо узгоджених моральних та правових кодексів тощо та здійснюється в рамках домінуючого в конкретній культурі типу раціональності, руйнується когнітивним дисонансом, що виникає в рамках постмодернізму та їм підноситься до методологічного принципу пізнання. Відтак, нормативна інтеграція суспільства, що може розвинутися внаслідок логічної інтеграції, не тільки не досягає свого високого ступеню, але й, навпаки, фактично свідчить про інше – про дезинтеграцію суспільства на основі дезинтеграції буття в рамках постмодерністської деконструкції культури. Замість інтеграції постмодернізм пропонує деконструкцію та деструкцію, що спрямовані на дезінтеграцію буття культури.

Представлений теорією деконструкції, що заперечує класичну гносеологічну парадигму репрезентації повноти смислу, акцентуючи увагу на проблему дисконтінуальності, відсутності першосмислу, трансцендентального означаємого, концепцією несамототожності тексту, що передбачає його деструкцію та реконструкцію одночасно, метою чого є позбутися лінгвоцентризму та увійти до тілесності, яка приймає різні естетичні аспекти: від бажання (Ж. Дельоз, Ф. Гаттарі) та лібідозних пульсацій (Ж. Лакан, Ж. Ліотар) до спокуси (Ж. Бодрійяр) й огиди (Ю. Крістєва), постмодернізм заперечує класичну онтологію культури, намагаючись побудувати відповідну некласичну онтологію.

Некласична онтологія, в якій онтологічна трактовка мистецтва відрізняється відкритістю, спрямованістю на непізнаваєме, характеризуючись невизначеністю, прагне зруйнувати систему символічних протилежностей, відійти від бінарних опозицій, позбутися суб'єкту та об'єкту. Запроваджуючи безсуб'єктність, постмодернізм намагається ствердити знеособлення мистецтва, на основі еклектичного поєднання гіпертрофованих художніх засобів в єдиному просторі, які приходять на заміну творчості людини.

Подібна некласична онтологія може бути охарактеризована як перехід від класичного антропоцентричного гуманізму до універсального гуманізму, прагненням використання й механічного поєднання окремих фрагментів різних культур з метою посилення неможливості в сучасних суспільних умовах мати внутрішню цілісність світогляду. Постмодернізм прагне до створення "нерепресивних" ігрових культури та релігії, в яких би уживалися нездоланні антагонізми й суперечності, що забезпечується уведенням принципу подвійного мислення, що полягає в орієнтації на ідеї та поняття, які виключають одне одного, поряд з постулюванням плюралізму будь-яких розрізнених самобутніх одиниць, що призводить до констатування безкінечної кількості істин безкінечно далеко відстоїть від самої істини. При цьому намаганням вийти на інший, "новий" мовний рівень, призводить до ускладнення понятійно-категоріального апарату та містить в собі спробу зняти існуючи "гострі" кути постмодерної методології на основі підміни існуючих у філософії понять та категорій неологізмами, запозиченими в інших науках. Наслідком цього є відсутність єдиної наукової парадигми, замість якої постмодернізм постулює множинність розрізнених істин.

Заперечення можливості існування єдиної

наукової, філософської, художньої парадигми (як, наприклад, у Ж. Ліотара) та пропонування детального опису "розривів, перервностей, порогів, розрізнень, трансформацій, кордонів, меж тощо" в якості самоцілі всіх наукових прагнень, самоцілі буття стає загальним пафосом постмодернізму. Саме це не в останню чергу обумовлює його антирелігійний, антинауковий, антисуспільний характер, дає можливість розглядати постмодернізм як еклектичну незв'язність, безсистемність безкінечної кількості самих різноманітних "істин".

Висновки. Намагання подолати раціональність загалом призводить постмодернізм до необхідності ствердження еклектики на теоретико-методологічному рівні, що створює умови для існування множини розрізнених думок, поглядів, умовиводів, точок зору, яким притаманний суб'єктивізм та ірраціональна містифікація пізнання. Поєднання цих розрізнених продуктів постмодерністської рефлексії стає можливим майже виключно в межах свого роду екуменізму (й не тільки релігійного.)

Культурний, релігійний, екологічний екуменізм, якій пропонує постмодернізм у зв'язку з некласичною постановкою та вирішенням питання буття культури в аспекті проблем гуманізму, моральності, свободи надає постмодерністській некласичній (або ж пост-класичній) онтології культури виражений еклектично-релятивістський характер. Буття культури не тільки не розглядається в його цілісності, але й, навпаки, безкінечно розшаровується до множини множин (не зважаючи на всі притаманні множини множин парадокси, хоча це і турбує тільки раціональне пізнання), до безформності, проводячи культуру від буття в суб'єкті до не-буття в безсуб'єктності. Це впритул наближує постмодернізм до сучасності (наприклад, в понятті "світу, що переживається", "світу, що суб'єктивно твориться", уведеного А. Шютцем) з притаманним їй прагненням глобалізації та інтеграції, але і на теоретичному, і на практичному рівні виявляється постмодерністська деструкція буття культури, що не тільки не дає можливості стверджувати його (буття) цілісність, але, навпаки, виявляє прагнення до безмежного розпорошення цього буття до безформних одиниць, існування яких об'єктивується лише в постмодерністській рефлексії, залишаючи поза увагою питання істинності цього буття.

Напрями подальшого розгляду. Потребують більш глибокого дослідження та відповідного відображення в теорії та методології проблеми ідеального як буття культури в аспекті взаємовідносин духовної та матеріальної культури, її теоретичного осмислення в сучасних філософських та культурологічних концепціях поряд з висвітленням проблеми інтенціональності в онтології культури, що розширює можливості застосування методів лінгвістичного та семіотичного аналізу культури як тексту, притаманних сучасній культурологічній науці.

Література:

1. *Белобородов Д. В.* Онтология современной культуры: философско-методологические аспекты [Електронний ресурс] / Д. В. Бєлобородов // Аналитика культурологии. – 2007. – №3(9). – режим доступу до журн.: http://analiculturolog.ru/index.php.

2. Гегель. Энциклопедия философских наук. В 3-х тт. / Гегель. – М.: Мысль, 1974. – Т. 1. – 456 с.

3. *Николаева О.* Современная культура и Православне / Николаева О. – М.: Издательство Московского подворья Свято-троицкой Сергиевой лавры, 1999. – 280 с.

4. *Панкратов И. С.* Онтология рациональности. Век XXI / И. Панкратов // Сборник статей "Философские дескрипты". – 2002. – Выпуск 2. – С. 208–213.

5. *Петров Д. А.* Смыслы онтологических оснований культуры [Електронний ресурс] / Д. А. Петров // Аналитика культурологии. – 2007. – №3(9) – режим доступу до журн.: http://analiculturolog.ru/index.php.